

УДК 94 (477.83)

ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СВУ У ТАБОРАХ ПОЛОНЕНИХ ЦАРСЬКОЇ АРМІЇ В АВСТРО-УГОРЩИНІ (1914-1916 рр.)**Ігор Срібняк**

Київський університет імені Бориса Грінченка
Україна, 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2
e-mail: i.sribnyak@gmail.com

Дана проблема належить до числа досить маловивчених в українській історіографії. Хоча автором цієї статті була наведена коротка інформація з цієї теми в одній з монографій [3], проте вона мала оглядовий характер і за своїм обсягом не давала цілісного уявлення про перебіг організаційної роботи Союзу визволення України (СВУ) у «змішаних» таборах полонених царської армії, яка передувала виокремленню полонених українців із загальної маси таборян. Так само – ця тема залишилась поза увагою й історика І. Патера, який опублікував узагальнюючу працю про діяльність СВУ (у його книзі присутня лише згадка про проведення такої роботи діячами Союзу) [2].

Вже на початку жовтня 1914 р. СВУ вдавсь до реалізації низки підготовчих заходів для майбутнього виокремлення українців із суцільної маси полонених російської армії у таборі Фрайштадт, а також ще у шістьох таборах військовополонених, куди були відправлені делегації СВУ з агітаційно-пропагандистськими завданнями. Представники Союзу мали ознайомити національно свідомих полонених з основними напрямками діяльності СВУ та здійснити перепис вояків-українців [4]. Одним з перших така робота була розпочата в угорському таборі Somorja (Соморія), куди 2 жовтня 1914 р. були відряджені Андрій Лунів і Михайло Гаврилко. Як йшлося у їх звіті від 5 жовтня, у таборі перебувало 11 тис. полонених, у т.ч. 5 тис. українців з різних регіонів України. За оцінкою делегатів СВУ – «умови життя бранців дуже прикрі», бо значна кількість таборян «жиє в земляних норах», які вмщували кілька осіб. При цьому полоненим особливо дошкуляло те, що «в дощовій порі нори затікають водою, бранці застуджуються, набувають ревматизму» [5].

Поза увагою емісарів СВУ не залишилось і те, що полонені «одягнені [...] дуже лихо. Многі не мають шинелів, лише мундири, а деякі лише в сорочках. Білизна забруднена і нема зміни». Через таку антисанітарію всіх таборян «обсіли» воші, а через нестачу води полонені

не мали можливості митися. А та обставина, що «полонені не дістають ніяких вісток з світу, не мають нічого до читання» робить їх життя «ще більш невідрадним». Нарешті, ставлення вартівих з числа угорців до українців було відверто ворожим. На думку А. Луніва і М. Гаврилка – лише поліпшивши побут таборян, можна було сподіватись у чомусь їх переконати [6].

Їх роботу у таборі продовжив О. Скоропис-Йолтуховський (у другій половині жовтня 1914 р.), який констатував деякі зміни на краще – хоча частина таборян вже мешкала у тимчасових приміщеннях, але при цьому полонені мусили спати на підлозі, лежачи на зіп-рілій соломі; частина була розміщена у новозбудованих бараках, де ситуація виглядала набагато кращою. Найчастіше полонені звертались з проханням дістати українських книжок, зокрема творів І. Франка. У кінці жовтні – на початку листопада 1914 р. у таборі перебував д-р Михайло Новаківський, заходами якого було проведено перепис українців. За даними його звіту у таборі Соморія на цей час перебувало понад дві тисячі полонених української, 1400 – польської національності.

Ще один співробітник СВУ – В. Темницький, який також коротко працював у цьому таборі, відзначив у своєму звіті прикметну особливість національно-політичних уявлень солдатів-росіян і малоросів у Соморії. На їх думку, – «полякам можна було би дати їхню Польщу, але на утворення України ніяк і ніхто в Росії не може пристати. Українцям належить їхня школа, їхня мова тощо, але Україна мусить лишитись при Росії» [7]. Це свідчило про те, що полонені українці у своїй більшості не вирізняли себе з російського середовища у політичному відношенні, а ідея незалежності України вважалась ними абсолютно нездійсненою.

22-29 жовтня 1914 р. вже згадувані А. Лунів і М. Гаврилко побували в угорському таборі Boldogasszjny (Болдогашони), де було скупчено близько 9 тис. полонених різних національностей, у т.ч. й українців (6 тис. чол.).

Умови перебування у цьому таборі були цілком прийнятними, полонені мешкали у дерев'яних бараках, хворі – перебували окремо. Для розміщення полонених розпочали будівництво кам'яних приміщень у розрахунок на 400 осіб кожне. Цим таборяни мали завдячувати коменданту табору – полковнику Людвіку Лонгардту (Longardt), який трактував «полонених не як ворогів, а по батьківські і старався в ріжний спосіб їх долю в таборі зробити зноснійшою (легшою – *I.C.*), при цьому комендант «зі спеціальною щирістю відноситься до Українців і про Українську справу є досить гарно поінформований» [8].

Перебуваючи у цьому таборі делегати СВУ відзначали, що «всі полонені раді би дістати щось до читання», насамперед таборяни звертались з проханнями отримати «Кобзар» Т. Шевченка, а також релігійну літературу. Значна кількість українців з Наддніпрянщини хотіли би навчитись читати і писати, тому навіть мінімальні зусилля СВУ із заснування початкових шкіл могли б дати швидкі та позитивні результати у справі національно-освідомлюючої праці. Полегшувало її проведення те, що серед полонених українців було кілька «зовсім свідомих», а також «симпатиків української справи між іншими народностями» [9].

Кожний приїзд делегатів СВУ до таборів засвідчував наявність у них питомої частки українців. З ще одного звіту д-ра А. Луніва – з побуту у таборі Дунасердагель (8-16 листопада 1914 р.) впливало, що у цьому таборі перебувало 2087 українців, близько тисячі поляків і понад 10 тис. росіян. Всі вони були розміщені у бараках і забезпечені всім необхідним, у т.ч. білизною та коцами. А. Лунів відзначав, що «між полоненими є багато свідомих одиниць, багато заявляло, що радо йшли в полон» [10].

Такий стан справ наочно свідчив, що частина полонених українців успішно позбувалась залишків малоросійсько-імперського світогляду. Своім листом від 23 листопада 1914 р. П. Дятлів і Д. Новаківський інформували СВУ про укладання списку з 4 тис. українців у таборі Esztergom (Естергом) в Угорщині [11]. Успіхи української пропаганди були відзначені й у звіті Івана Райляна, який у середині грудня 1914 р. працював у таборі Кляйнмюнхен (біля Лінцу). У цьому таборі полонені почали охоче записуватись на «листу Українців» після того, як один з таборян отримав листа від свого приятеля з Фрайштадту з інформацією про те, що тут українці

мають читати часописи, відвідувати виклади, користуватись послугами бібліотеки [12].

Підсумки діяльності делегатів СВУ у таборах за вересень-грудень 1914 р. були підведені членом президії СВУ А. Жуком у т.зв. «тимчасовому» звіті з діяльності Союзу. За цей час у п'ятьох таборах кількаразове побувало семеро «відпоручників» СВУ (загальна тривалість їх роботи становила близько 120 днів). Видатки на це склали 8859,60 корон австрійських (к.а.). Їх зусиллями були укладені списки полонених українців, яких передбачалось за деякий час перевезти до українського табору у Фрайштадті. На конто СВУ слід також віднести облаштування українських бібліотечок у всіх тих таборах, де було проведено перепис українців. Також СВУ поширював серед полонених свої видання та український переклад Святого письма. У таборі Фрайштадт постала велика бібліотека, а один зі співробітників СВУ (В. Сімович) виїхав туди на постійно для проведення там просвітньої роботи, яка мала дати Україні «тисячі вишколених агітаторів і організаторів» [13].

Ця робота була продовжена СВУ і в 1915 р., коли на початку січня до табору у Райхенберзі був відряджений Володимир Темницький. У його листі до СВУ повідомлялось, що до укладених ним списків увійшло 4715 українців. Але через те, що до табору постійно надходили нові транспорти з полоненими українцями, СВУ спрямував до цього табору Антона Чернецького із завданням уточнити ці списки [14].

Згадувані делегати СВУ з 3 до 24 січня 1915 р. працювали й у таборі Розенталь (поблизу Райхенбергу), в якому перебувало близько 20 тис. чол. Наслідком такого довгого перебування стало укладання списків українців у цьому таборі (загалом 8700 осіб), з яких ще у січні 1000 чол. були перевезені до Фрайштадту. Роботу полегшувала та обставина, що харчування у таборі було добрим, полонені нарікали тільки на малу кількість хліба. Значна кількість таборян потребувала духовної розради, відтак, як зазначалось у звіті А. Чернецького і В. Темницького від 27 січня 1915 р., «українські книжки брали всі дуже радо, прямо рвалися над ними» [15].

Представники СВУ побували і в інших таборах Австро-Угорщини, подорожі емісарів Союзу (крім вже згадуваних слід згадати й О. Безпалка, О. Охримовича [16] та ін.) тривали з перервами до лютого 1915 р. (за іншими даними їх відвідини таборів продовжувались до травня 1915 р.) [17], і, як зазначалось у «Звіті з діяльності Союзу визволення України серед

полонених російської армії української народності», їх приїзди мали на меті забезпечити «знайомство з полоненими та списування полонених української народності в цілі виділення їх в окремих табір» [18]. Для цього були залучені «найкращі сили, які можна було знайти тут поміж галицьких та буковинських Українців, члени нашої організації, російські Українці» [19].

У початків національно-виховної та культурно-освітньої роботи серед полонених вояків-українців у Німеччині й Австро-Угорщині стояли вже згадувані Михайло Гаврилко, Микола Голубець, о. К. Даниленко, о. Євген Турула, Василь Сімович, Роман Домбчевський, Василь Пачовський, Михайло Новаківський, Андрій Лунів, д-р Володимир Старосольський, Володимир Темницький та ін. [20] Дуже скоро – на заклик СВУ – до них приєдналися також Б. Лепкий, О. Охримович, В. Левицький, М. Чайковський, О. Безпалко, о. О. Гнідий, С. Смаль-Стоцький, О. Терлецький, Я. Остапчук та ін. – високоідейні та патріотично налаштовані українські інтелігенти, загартовані у суспільно-політичній і культурно-освітній роботі, з великим педагогічним стажем. Завдяки їх жертволюбній праці українська акція особливо успішно розгорталася у таборі Фрайштадт, який невдовзі став першим українським табором на теренах центральних держав, де, як йшлося у ще одному (не підписаному) документі СВУ «Про українську пропаганду серед полонених в Австро-Угорщині», у першій половині 1915 р. була сконцентрована вся просвітня діяльність СВУ [21].

Полонені (у т.ч. й окремі росіяни) за власною ініціативою починають все частіше листовно звертатися до СВУ з проханнями про надіслання їм української літератури. Щоденно до канцелярії Союзу у Відні надходило до 20-30 таких листів, причому СВУ, незважаючи на відчутний брак матеріальних коштів для розсилки, намагався задовольнити всі прохання полонених. Роботу Союзу у цьому напрямку значно ускладнювала заборона полоненим отримувати друковані видання, що діяла на теренах монархії з початку війни, але врешті-решт СВУ вдалося отримати у Військового міністерства Австро-Угорщини відповідний дозвіл на вільне поширення серед полонених своїх видань [22].

Кардинально почала змінюватись загальна ситуація у таборах весною 1916 р., коли переважна більшість полонених була відряджена для участі у сільгоспроботах на теренах всієї імперії. СВУ, через своїх співробітників та ак-

тивістів з числа полонених, посилив українську пропаганду серед полонених зі складу робітничих команд. З метою піднести ефективність цієї роботи, Союз вживає заходів для забезпечення своїх представників достатньою кількістю політичної літератури (переважно брошур антиросійського спрямування) та українських періодичних видань («Вісника СВУ» і табірної газети полонених українців у Фрайштадті «Розвага»). Завдяки інтенсивному листуванню та відсилці книжок СВУ, вдається встановити контакти з багатьма «інтелігентними» полоненими (з числа народних вчителів, студентів, лікарів та ін.), і в такий спосіб поширити свою агітацію на майже всі табори Австро-Угорщини, охопивши своїм впливом максимально широке коло полонених по всій території монархії [23].

Метою цих заходів було морально підготувати загал полонених українців до активної участі у «визвольній боротьбі в рядах добровільного українського війська на стороні центральних держав, виробити серед полонених як найбільше активних одиниць, здібних до самостійної громадської і культурної діяльності, [...] підняти загальний культурний рівень широкої маси полонених Українців, через навчання їх грамоти і поширення відомостей з української історії, географії, літератури і пр[очого] та прикладних знань» [24].

Успішні наслідки діяльності СВУ у середовищі полонених російської армії в Австро-Угорщині, переконали його провід у доцільності проведення ще одного оглядово-організаційного обстеження 17 таборів (у тому числі (Залагержик, Остифанифа, Мархтрєнк, Гредіг, Фельтбах, Віссельбург, Обєрвейсенбах, Йозефштадт, Райхєнберг, Вальдбург, Браунау, Дунасардагель, Терезієнштадт, Естергом, Гайманкер, Чотбай-Папа та ін.), яке відбулася з 15 квітня до 1 червня 1916 р. [25] До цих таборів, в яких утримувалася значна кількість українців, за згодою військового міністерства Австро-Угорщини були відряджені тридцять досвідчених агітаторів з числа членів Суспільно-Просвітнього Гуртка (організація полонених українців табору Фрайштадт – І.С.) та співробітників Просвітнього відділу СВУ цього ж табору, що мали своїм завданням поінформувати вояків про стан української справи.

Ця агітаційна акція відбувалася на підставі таємної інструкції СВУ, в якій, зокрема, співробітникам СВУ пропонувалося, не афішуючи зайвий раз мети свого приїзду, діяти у тісному контакті з таборовими комендатурами, намагаючись, «знайти в кожному кутку табору, по

можливості в кожному бараці свідомого українця, який міг би допомогти зробити список всіх українців не чорносотенців». До цих списків необхідно було вносити лише тих українців з числа полонених, хто сам висловлював таке бажання [26].

Кінцевою фазою цієї роботи стало укладення німецькою мовою списків тих полонених, які бажали переїхати до Фрайштадту, з подальшою їх передачею до таборових комендатур. Після цього представники СВУ відряджались на робітничі команди, де також складали списки українських полонених. І, нарешті, перед остаточним від'їздом з табору, вони мали згуртувати свідомих українців, які з різних причин залишалися у таборі, та утворити з них українську громаду [27].

Один з активних учасників цієї агітаційної кампанії СВУ голова Просвітнього відділу табору Фрайштадт Р. Домбчевський у своєму звіті про поїздку до таборів полонених (Візельбург, Фельдбах, Кніттельфельд і Гредіг) відзначав, що «інтелігентних українців зовсім свідомих» застав він небагато, але «українці практично відділяються від своїх товаришів», цікавляться літературою та бажають слухати виклади про події політичного життя [28]. У цілому ця акція по відвідуванню таборів мала плідні наслідки – завдяки їй багато свідомих українців переїхало до табору Фрайштадт, а тих, хто залишився – було згуртовано в українські гуртки та громади. Їх члени у своїх листах до СВУ виразно демонстрували свої настрої та ставлення до свого шовіністичного російськомовного оточення у змішаних таборах. Так, зокрема, 14 серпня 1916 р. 11 полонених українців з табору Брануа (Верхня Австрія) звернулись до Союзу з проханням сприяти їх переведенню до табору Фрайштадт, мотивуючи це своїм бажанням «принести і свою лепту на алтарь рідної науки», бо перебуваючи серед росіян – «цілком [...] «московського сміття» вони не можуть «сповнити свій обов'язок перед своєю Родиною – Україною» [29].

Отже, діяльність СВУ в Австро-Угорщині у другій половині 1914 – 1916 р. поклала початок складним процесам диференціації у середовищі полонених українців зі складу царської армії. Попри те, що переважна більшість полонених трималося все ще нейтрально-вичікувально, а частина поставилася до завдань СВУ відверто вороже, позитивні зрушення у багатьох таборах вже не можна було заперечувати. Поступово українська визвольна ідея завойовувала все міцніші позиції у свідомості полонених, і все більше їх число почи-

нало відкрито підтримувати програмні гасла СВУ. На користь цього свідчило, зокрема, жваве листування окремих осіб та таборових організацій з президією СВУ в справі замовлення української літератури та періодичних видань, численні зголошення полонених з проханнями про переведення до табору Фрайштадт.

Разом з тим, укладання списків українців у «змішаних» таборах з подальшим їх перевезенням до табору Фрайштадт уможливило створення першого українського табору в Австро-Угорщині, в якому полонені були піддані системному впливу української визвольної думки. Завдяки щільній мережі таборових організацій – спочатку культурно-просвітніх, до яких дещо пізніше додалися й національно-політичні – світогляд полонених «вчищався» від залишків великодержавно-шовіністичної російської свідомості, а самі таборяни ставали активними поборниками ідеї суверенності України. Одним з найзначніших підсумків діяльності СВУ у таборах Австро-Угорщини стало формування «Сірожупанної» дивізії у 1918 р., до складу якої влилась значна частина членів таборових інституцій Фрайштадту.

ЛІТЕРАТУРА ТА ДЖЕРЕЛА:

1. Даниленко К. Розвій суспільно-національної думки в таборі Фрайштадт / К. Даниленко // Союз визволення України. – Відень, 1979. – С. 17.
2. Патер І. Союз Визволення України: проблеми державності та соборності / Іван Патер. – Львів: Інститут української археографії та джерелознавства НАН України, 2000. – С. 275.
3. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.) / Ігор Срібняк. – К.: Київський національний лінгвістичний університет, 1999. – С. 29-31.
4. Центральний держархів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.4405, оп.1, спр.13, арк.23.
5. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.25-26.
6. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.25-26.
7. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.75, 45, 58.
8. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.11, арк.55-56.
9. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.11, арк.55-56.
10. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.9-13.
11. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.9.
12. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.45.
13. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.13, арк.23-24.
14. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.3, 6.
15. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.59, арк.3-4.
16. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.17, арк.16-17.
17. Див.: Даниленко К. Вказ. пр. – С. 17.
18. Library and Archives Canada. (The Andry Zhuk Collection), (Бібліотека і архів Канади, особистий фонд А.Жука), MG30, C167, Vol.15, File 14.
19. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.13, арк.23-24.
20. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.13, арк.31-32зв.
21. Library and Archives Canada. (The Andry Zhuk Collection), (Бібліотека і архів Канади, особистий фонд А.Жука), MG30, C167, Vol.15, File 4.
22. Там само.
23. Там само.
24. Там само.
25. Даниленко К. Вказ. пр. – С. 17.
26. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.19, арк.1-2.
27. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.19, арк.3-4.
28. ЦДАВО України, ф.4404, оп.1, спр.20, арк.2-5.

29. ЦДАВО України, ф.4405, оп.1, спр.62, арк.71-71зв.

Срібняк Ігор *Організаційна діяльність Союзу визволення України у таборах полонених царської армії в Австро-Угорщині (1914-1916 рр.)*

У статті проаналізовано основні напрями організаційної діяльності Союзу визволення України (СВУ) у таборах полонених царської армії в Австро-Угорщині восени 1914 – 1916 рр. З цією метою до таборів були відряджені емісари СВУ, заходами яких були укладені списки вояків-українців та облаштовані бібліотеки. У подальшому до таборів почала надходити пропагандистська література для українських активістів, які об'єднувались у національні гуртки. Завдяки цьому комплексу заходів стало можливим виокремити українців із загальної маси таборян і перевезти їх до українського табору Фрайштадт.

Ключові слова: полонені, українці, табір, Союз визволення України, перепис, культурно-освітня робота, Фрайштадт

Срібняк Игорь *Организационная деятельность Союза освобождения Украины в лагерях военнопленных царской армии в Австро-Венгрии (1914-1916 гг.)*

В статье проанализированы основные направления организационной деятельности Союза освобождения Украины (СОУ) в лагерях военнопленных царской армии в Австро-Венгрии осенью 1914 – 1916 гг. С этой целью в лагеря были откомандированы эмиссары СОУ, усилиями которых были составлены списки украинцев и оборудованы библиотеки. В дальнейшем в лагеря начала присылаться пропагандистская литература для украинских активистов, которые объединялись в национальные кружки. Благодаря этому комплексу мероприятий стало возможным выделить украинцев из общей массы военнопленных та перевезти их до украинского лагеря Фрайштадт.

Ключевые слова: военнопленные, украинцы, лагерь, Союз освобождения Украины, перепись, культурно-образовательная работа, Фрайштадт

Sribnyak Ihor *The organizational activities of Union Liberation of Ukraine camps prisoners imperial army in Austria-Hungary (1914-1916)*

In the article the basic directions organization of Union Liberation Ukraine (ULU) prisoners camps imperial army in Austria-Hungary in the autumn of 1914-1916, Which appeared in the packing lists Ukrainian libraries and landscaping, as well as sending propaganda literature for Ukrainian activists in the camps. To perform such work camps were sent to representatives of the ULU, which sometimes had to work in difficult conditions multinational camps, residents are not always receiving adequate nutrition. A large number of prisoners remained in Oman Russian chauvinistic ideas, which further complicated the process of survey of prisoners in the camps.

Despite this, emissaries ULU could successfully complete its work and launch a process of national separation prisoner's royal army. Singling out the Ukrainian prisoners from the crowd and their transportation to the camp Freistadt enabled its gradual Ukrainization. At the start of this process was Basil Symovych, later joined him a few more people from the Ukrainian intelligentsia, including Roman Dombchevskyy, Eugene Turul, Basil Pachovsky and others. It is through the efforts of these individuals for organizational and financial support Union of Ukraine's liberation was possible to subject prisoners Ukrainian system influential Ukrainian liberation thought, involving them in the cultural, educational and national-patriotic organizations in the camp Freistadt.

Successful consequences of ULU among prisoners in the Russian army of Austria-Hungary convinced him to wire the feasibility of the spring 1916 survey and another 17 camps organizational survey, which maintained a significant number of Ukrainian. They were sent thirty experienced agitators among Ukrainian activists and staff of Educational Department ULU Freistadt camp, had the task of informing soldiers about the state of Ukrainian affairs. Thus, due to organizational of delegates ULU prisoners in the camps was possible to distinguish from the crowd Ukrainian prisoners and their subsequent transfer to the Ukrainian camp.

Keywords: prisoners, Ukrainian, camp, Union for Liberation of Ukraine, cultural and educational work, Freistadt

Рецензенти:

Тихонов А.К., д.і.н., професор

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 12.05.2016 р.